

Királyhágóntúli múzeumok és tudományos könyvtárak állami támogatása a Millenniumtól az első világháború végéig

(Kivonat)

A dolgozat a magyarországi vidéki múzeumok és tudományos könyvtárak állami támogatásának dualizmuskori általános fejlődését tekinti át, erdélyi példákkal, majd a történeti Erdély (a „Királyhágóntúli terület”) érintett gyűjteményeinek konkrét állami támogatását, az 1897–1918 időszakban. Végül az erdélyi fejlődés alapján megfogalmaz néhány általánosabb érvény igényét felvető következtetést a tárgyalt intézményfejlődés és -fejlesztés hivatalos és nem hivatalos szempontjait, tényezőit illetően.

1. A téma behatárolásának szempontjai

A Királyhágóntúl mint fogalom statisztikai kerületre vonatkozik, 1876–1918 között volt használatos. A tárgyalt korszak ezt tovább szűkítő behatárolása könnyen indokolható. Magyarországi, így erdélyi közgyűjtemények állami támogatásáról inkább csak a Millennium után beszélhetünk, 1918 végén pedig Erdélyben különben is főhatalomváltás következik be. Másrészt a korszak úgy Erdélyben, mint általában Magyarországon a tárgyalható intézmények körét is behatárolja. A múzeumok és könyvtárak ügye ekkor valójában a művelődési intézmények általában vett ügyét fedi, mert a még idesorolható harmadik közgyűjteményi ügy, a levéltárak kérdése ebben a korszakban csak nagyon áttételesen kapcsolódik előbbiek témájához.

A levéltárak ügye ekkor még nemcsak, hogy nem *közművelődési* kérdés, de – eltekintve néhány kivételtől, esetünkben az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárában a századforduló után mindenekelőtt KELEMEN Lajosnak, VÉRESS Endrének köszönhetően elkülönülő levéltártól, illetve CSUTAK Vilmosék sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Levéltár-kezdeményezésétől¹ – nem is *tudományos* kérdés.² Levéltárak ügyében Magyarországon is létrejön, bécsi mintára, a kiegyezés után a Magyar Királyi Országos Levéltár, és megindul tudományos közgyűjteménnyé való átalakulása, de a vidéki közhatósági, egyházi, illetve magánlevéltárak, állami felügyelet alá vonásuk vagy kerületi levéltárak kialakítása ügyében jóformán semmi nem történik a tárgyalt időszakban.³

Amit mégis szükséges megjegyeznünk: Az országos jelentőségű gyűjtemények, az Erdélyi Kancelláriai Levéltár és az Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltár (benne egyebek mellett a két nagy független fejedelemségek országos levéltár, a Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmonostori Konvent fennmaradt anyaga) már az 1882. évi XXIII. t.c. alapján Budapestre, a Magyar Országos Levéltár állományába kerül.⁴ A többi erdélyi törvényhatósági levéltár legelőször 1768-ban terítékre került ügyében⁵ viszont igazából csak a két világháború között, a román állam eszközöl konkrét intézkedéseket, Székelyföldön versenyben a Székely Nemzeti Múzeum rivális gyűjtőlevéltári programjával.⁶ Végül, az erdélyi egyházi gyűjtőlevéltárak kérdése ma sem lezárt, így pl. az utóbbi években is történt próbálkozás egy székelyföldi református gyűjtőlevéltár megalapozására, Sepsiszentgyörgyön.

Még egy behatárolási szempont: mivel a tanulmány múzeumtörténetre összpontosító intézménytörténeti indíttatású, a könyvtárak esetében csak a tudományos jellegű könyvtáraknak a múzeumokkal szorosan kapcsolódó ügyével foglalkozunk (ezt a csoportot a korabeli művelődéspolitiká is világosan elkülöníti). Ugyanitt jegyzendő meg, hogy a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egy(esü)let gyűjteményeinek ügye és sorsa, beleértve a könyvtárat, 1872-től elválaszthatatlan a kolozsvári tudománygyetem, illetve könyv-

* *Acta (Siculica)* 2006/2, T3, Sf. Gheorghie, Sporturilor 8A, RO-520085

** Sf. Gheorghie, N. IORGA 12, Bl. 22C/2, RO-520089, boerh@freemail.hu

tára, gyűjteményei ügyétől, sorsától, ezért a dolgozatban, bár jelentőségük külön fejezetet érdemelne, csak utalunk rá – állami támogatásuk sem „vidéki múzeum és könyvtárként”, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége (MKOF) útján történik.

A fentieket előrebocsátva, a dolgozat a magyarországi vidéki múzeumok és tudományos könyvtárak állami támogatásának dualizmuskori általános fejlődését tekinti át, erdélyi példákkal, majd a történeti Erdély (a „Királyhágóntúli terület”) érintett gyűjteményeinek konkrét állami támogatását, az 1897–1918 időszakban. Végül az erdélyi fejlődés alapján megfogalmaz néhány általánosabb érvény igényét felvető következtetést a tárgyalat intézményfejlődés és -fejlesztés hivatalos és nem hivatalos szempontjait, tényezőit illetően.

Mivel a tárgyalat gyűjtemények, intézmények leírása és dualizmuskori története a szakma számára meglehetősen ismert, kézikönyv-szinten és összegező tanulmányokban is megtalálható,⁷ nem tartottuk indokoltnak részletezni, megelégszünk felsorolásukkal: Désen a Szolnokdobokamegyei Irodalmi, Történelmi és Etnográfiai Társulat múzeuma⁸ és könyvtára; Déván a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat múzeuma; Gyulafehérváron az Alsófehérvármegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egyesület múzeuma; Gyulafehérváron a BATTHYÁNY-intézet; Kolozsváron az Erdély(rész)i Kárpát-Egyesület múzeuma; Marosvásárhelyen a (Ferenc József) Közművelődési Palota, valamint az itteni ev. református kollégium (főgimnázium) könyvtára; Nagyenyeden a BETHLEN-főiskola (kollégium) múzeuma és könyvtára; Nagyszebenben (a szász) Erdélyi Kárpát-Egyesület múzeuma; Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeum; Szamosújváron az Örmény Múzeum; Szászvároson az ev. református főiskola (KUÚN-kollégium) könyvtára; Székelyudvarhelyen az ev. református kollégium (főgimnázium) könyvtára.

Külön kezelendő, mint már említettük, a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egy(es)ület „erdélyi múzeuma” (majd „Erdélyi Nemzeti Múzeum”), tkp. csak tárai, ezek ti. nem vidéki, hanem országos

jelentőségű gyűjteménycsoportot képeznek, valamint a nagyszebeni nagy nemzetiségi gyűjtemények: a szászok Báró BRUCKENTHAL-múzeuma és Erdélyi Természettudományi Egyesületük múzeuma, valamint a románok ASTRA néprajzi múzeuma).

2. Vidéki múzeumok és tudományos könyvtárak ügye; állami beavatkozás a dualizmus korában; erdélyi példák

„A történetileg kialakult múzeumok és könyvtárak kivétel nélkül, s részben a levéltárak is egyéni vagy testületi (szerzetesi, káptalani, egyetemi stb.) jellegű *magángyűjteményekből* fejlődtek mai értelemben vett *közgyűjteménnyé*, vagyis szélesebb néprétegeknek hozzáférhető *nyilvános jellegű intézetekké*”, vezeti be az 1934-es közgyűjteményi reformot alapozó tanulmányát HÖMAN Bálint, definiálva egyben, mit ért a fogalom alatt. A levéltárakkal szemben (amelyeknek túlnyomó része *közjellegű* volt ugyan, de mint közhatóságok és hivatalok iratanyaga), a múzeumok és könyvtárak tehát már korábban is sokkal közelebb álltak a későbbi értelemben vett közgyűjtemény fogalmához. Általában már az alapításukkor felismerhető a tudományos és esztétikai szempontok érvényesülése és a nyilvánosság felé való fokozatos nyitás.⁹

Az 1870-es évek és az 1880-asok első fele egyrészt a vidéki múzeumok, múzeumalapításra készülő egyesületek első nagy hullámnak ideje; másrészt központi, országos tudományos intézmények, társulatok megszilárdulása, tevékenységük országos érdekelttségűvé válása jellemzi. A Nemzeti Múzeum régiségétára élén RÓMER Flóris Ferenc áll, beindulnak a nagy szakperiodikák, a Magyar Tudományos Akadémia megpróbálja a vidéket is bevonni programjaiba, így a történelmi és irodalomtörténeti forrásközlésbe, és az 1873. évi bécsi vilákiállítás követően nemcsak a Nemzeti Múzeum, de az Iparművészeti Múzeum is országos kiállításokat szervez a fővárosban.¹⁰ Az 1885-ös budapesti országos kiállítás a magyarországi közgyűjtemények integrálódásában is fordulópontot jelent, erők számbavételét és mozgósítását kéri,

a rákövetkező évtizedre is ez nyomja rá a bélyegét.

Ha az állam kezdetben, érthetően, elsősorban az országos intézményeket támogatta, a millenniumi ünnepek után eljön az ideje, hogy ne pusztán méltányolja a vidéki társadalom erőfeszítéseit, de szakmai és anyagi támogatást is nyújtson a vidéki közgyűjteményeknek. A múzeumok és könyvtárak főfelügyelői állása már 1874-ben létrejött, de egyelőre rendszeres munkakör, hivatali személyzet, anyagi eszközök nélkül.¹¹ Nagyobb távlatból nézve szerepe mégis sokkal jelentősebb, mint azt akár maga a Főfelügyelőség gondolná negyedszázad múltán.¹² Személyekhez kötött, informális szervezési lehetőségekről van szó inkább, de ezek később sem mellékesek, a Főfelügyelőségnek intézményesülése után is a személyi összetétele biztosítja hosszabb időszakon át a jó együttműködést a nagy országos közgyűjteményekkel.

A vidékre irányuló állami érdeklődés növekedését jelző első hivatalos adatokat a Statisztikai Hivatal szolgáltatja, 1885-ben. 41 vidéki köz- és magánkönyvtárból ekkor 11-et tart fenn az állam, további 14 könyvtár felelne meg nyilvános könyvtárnak, tehát összesen 25 komolyabb vidéki könyvtárral számolnak. 1889-ben másrészt 22 nyilvános vidéki múzeumot tartanak nyilván (az iskolai vagy más zárt gyűjtemények nem is jönnek számításba), számuk 1894-re 28-ra emelkedik. Ezek közül csak a kolozsvárit, a kassait, a szegedit tekintik komolynak. A többi 1889–1894-ben, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium jelentéseinek említett, a múzeumok állapotára vonatkozó kitételei szerint helyi érdekű, rendezetlen.¹³

Az értékelés lehet viszonylagos, de a számok mindenképpen irányadók, a főfelügyelőség 1898-ban is 28 vidéki közgyűjteményt tart nyilván, önkéntes jelentkezés, illetve már az 1897–98-as államsegély alapján. 1897-ben ugyanis végre valóban intézményi szervezetet nyer a közgyűjtemények állami felügyelete, létrejön a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, Tanácsa, valamint az Országos Múzeumi és Könyvtárbizottság.¹⁴ Előbbiek a tudományos célú gyűjtemények, illetve a köz-

könyvtárak ügyével foglalkoznak elsősorban, utóbbi a társadalmi képviselőbiztosítására hivatott. Az állam az anyagiakat illetően is lép. 15000 Ft-ot különítenek el az évi költségvetésből a vidéki múzeumok és könyvtárak támogatására – 9 intézményt minősítenek államsegélyre érdemesnek –, ugyanannyit ide szánt képzőművészeti megrendelésekre.¹⁵ Egyben megszületik a sajtótermékek kötelepéldány-beszolgáltatására az 1897. évi XLI. törvénycikk.¹⁶

1899-ben a Főfelügyelőség 35 autonóm (törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi) múzeum felett gyakorol felügyeletet, segíyezni közülük 19-et segíyez, további 9-et, több okból, csak ajánl erre. 1900-ban 51 gyűjteményből csak a tisztán természettudományiakat nem segíyezik, de éppen mert azok számára külön fejlesztési programot látnak szükségesnek. Kialakul a rendes és rendkívüli (beruházás-) segíyek, illetve később az évente egy kiemelten, 25 000 K-val támogatott intézmény támogatási rendszere. 1904-ben 65 közgyűjteményt felügyelnek.

Nemcsak a rendelkezésére álló pénzügyi keret, a Főfelügyelőség tevékenysége általában is fokozatosan, de állandóan bővül, amint az jelentéseiben szépen nyomon követhető. Múzeumi tárgyakat engednek át, illetve helyeznek letétbe múzeumokban, reprezentatív monográfiákat, szakkönyveket osztanak ki az intézményeknek. Magánkutatókat támogatnak kezdetben, hogy a kutatómunkában nagyobb területi lefedést biztosíthassanak, addig is, míg az intézményrendszer kellőképpen meg nem izmosodik. A felügyelet és szakmai segítség végett felügyelői utakra kerül sor. Múzeumok építkezési beruházása érdekében lobbiznak, könyvtárosi, régészeti, néprajzi szaktanfolyamokat szerveznek, szorgalmazzák kötelező múzeumi és könyvtári gyakorlat bevezetését a nyelvészeti-történelmi-teremtésztrajzi tanárképzésben, hogy a vidéki intézményeket a középiskolai tanárok segíthessék. 1900 és 1915 között öt kötet *Magyar Minervát* jelentetnek meg (együtt a Tanácssal),¹⁷ a magyarországi múzeumok és könyvtárak gazdag címtáraként, megpróbálva egy minél teljesebb körű ismertetést,¹⁸ illetve alkalmanként más és más gyűjteménycsoportok kiemelését (a 2. kötet

pl. elhagyja a hatósági, nem nyilvános könyvtárakat, ezzel szemben minél több múzeumot, különösen az iskolai gyűjteményeket, illetve kaszinó- és olvasóköri könyvtárat próbál bemutatni).

A duplumok cseréjét a gyűjtemények hiányos feldolgozottságának köszönhetően nem tudják megszervezni,¹⁹ a regionális (pl. régészeti-lelőhely-) repertóriumok ügye is nehezen mozdul, de a (könyvtári, régészeti, berendezésekkel-építkezésekkel foglalkozó) kézikönyvek kiadása sikerül, ha elhúzódik is;²⁰ szemléltető térképekkel segítenék az iskolákban is a műkincsvédelmi nevelést. Egységesítik a felügyelt intézmények alapszabályait, törvénytervezetet készítenek elő a régészeti leleteket illetően. Részt vesznek pl. az 1900-as párizsi világkiállításon, a magyar berendezést kiosztják utána intézményeknek, a vidéki gyűjtemények rendezésében is részt vesznek, ismeretterjesztő előadásokat szerveznek. 1904-ben már nemcsak régi német kéziratos emlékek összeírása végett, de műkincslopás ügyben is nemzetközi együttműködésben partnerek – az új gondok az országba is begyűrűznek, ebben az évben Nagyváradon történik műkincsrablás²¹.

1906-tól reformszelek érződnek, a népkönyvtárakat és a népszerű gyűjteményeket is a Főfelügyelőség hatáskörébe kívánják utalni, ezzel a Tanács tanácsadói, illetve a minisztérium irányába közvetítő szervvé szűkülne. 1907-ben a MKOF, 1908-ban a MKOT nyer új szabályzatot.²² A közvetlen miniszteri alárendeltségűvé vált MKOF feladata eszerint felügyelet, hatásköre gondoskodás. Felügyelete alá kerülnek az államilag fenntartott gyűjtemények, valamint azok a továbbiak, amelyek ezt önként vállalják. Utóbbiak államilag segíyezhetők, illetve ajándékozhatók/letétekkel gyarapíthatók, ha van különben fedezetük fenntartásukra, kiállításra alkalmas helyiségük, szakképzett és lehetőleg javadalmazott kezelő személyzetük, állomány-nyilvántartásuk. A MKOF hatáskörébe tartozó vidéki gyűjteményeket hat területi csoportba sorolják, az erdélyihez 8 tartozik: Dés, Déva, Gyulafehérvár, Nagyenyed, Sepsiszentgyörgy, Szamosújvár, Szászváros tárgyalt közgyűjteményei. 1907-ben sikerül beindítani a *Múzeu-*

mi és Könyvtári Értesítő negyedévi szakperiódikát. 1909-ben 77 intézmény tartozik a Főfelügyelőség alá, fontos év, új korszakot jelez a kassai múzeum államosítása,²³ de új lehetőségek nyílnak a nagyobb közművelődési központ-intézmények számára is, állami garanciájú és törlesztésű építési bankkölcsönökhöz juthatnak. 1913-as adat: a 33 jelentősebb vidéki tudományos könyvtár összes, 67 879 tételnyi gyarapodásából 42 849 tkp. mindössze négy intézményé, köztük van a Székely Nemzeti Múzeum könyvtára is.²⁴

A háború sajátos problémákat vet fel, a dévaiak a lövészárkokban próbálkoznak leletmentéssel, Nagyenyed, Sepsiszentgyörgy harc-téri emlékeket gyűjt kollégiumi diákjai révén.²⁵ A kezelőszemélyzet többsége előbb-utóbb behívót kap. Egyéb is történik azonban. 1915–16-ban újabb reformelképzelést mutat be MIHALIK József.²⁶ Elemzi a MKOF-felügyelte, ekkor már 88 múzeumot és tudományos jellegű könyvtárat (89.-nek ekkor kéri felügyelet alá helyezését a jászberényi múzeum). Fennállása óta, 18 év alatt a Főfelügyelőség 863 148 K rendes, 1 813 092 K rendkívüli segélyt fizetett ki (az előirányzott, de még ki nem fizetett részesletek nélkül). Ez csak vegetálásra elég így, más megoldást kell keresni, írja MIHALIK.²⁷ A fejlődésképes intézetek kiemelése tehermentesíti az államot, és lehetővé teszi előbbieik fejlesztését, egyebek mellett a tudományos könyvtárak bevonását a közművelődésbe.²⁸ Így 24 könyvtár kiemelését javasolja (erdélyi a marosvásárhelyi közművelődési ház, a Székely Nemzeti Múzeum és a székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium könyvtára), ezekből 6 (köztük a Székely Nemzeti Múzeum könyvtára) a MKOF-tól is kapna támogatást, a többi csak a MKOT-tól. 19-ről viszont lemondának, gondoskodjon róluk a tulajdonos (erdélyi ezek között Dés, Déva, a kolozsvári EKE múzeuma, Szamosújvár múzeumi könyvtára, illetve a marosvásárhelyi ev. ref. kollégium könyvtára). Múzeumokra nézve ugyanígy: egy-egy országrész vagy vidék kiemelt kulturális központjai képezzék az I. kategóriát, az állam legmesszebbmenő anyagi és erkölcsi támogatásával, ezek legyenek teljes múzeumok (minden szak-

osztállyal), meghatározott földrajzi gyűjtési területtel, képzett szakemberekkel, céltudatos szakprogrammal. (Állandó állami segélyükhöz azért lehetőleg a tulajdonosok is járuljanak hozzá hasonló arányban – személyi javadalmaszra például fel sem merül segélyezés.)²⁹ 10 ilyen központból 2 erdélyire vonatkozik MIHALIK javaslata (Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely).³⁰

A II. kategória állami felügyelet alatt álló, de csökkentett segélyű intézményei közé 37-et javasol: a 16 állam által, vagy állami segíttel megteremtett épületű között Gyulafehérvár egyesületi múzeuma, a 11 másként létesült, vagy csak ideiglenes elhelyezésű között a nagyenyedi BETHLEN-kollégium könyvtára-múzeuma erdélyi. A III., még mindig állami felügyelet álló kategória már nem kap állandó segítyt, bár erkölcsileg támogatják, és az ide sorolt gyűjteményeket, amennyiben a fenntartó nem kívánja tovább támogatni, meg kell próbálni I–II. kategóriás intézményekébe olvasztani: 16-ból 3 (Déva, gyulafehérvári BATTHYÁNY-intézet, Szászváros) erdélyi. A IV. kategória végül erkölcsileg és esetleg rendezési munkálatokban támogatható: 32-ből 5 az erdélyi (a kolozsvári „Dés”, illetve a Désen maradt könyvtára; a kolozsvári EKE-múzeum, a marosvásárhelyi és a székelyudvarhelyi ev. református kollégium könyvtára, Szamosújvár).³¹

Mielőtt, ha nagy nehézségek között is, de kibontakozhatna az új felügyeleti-támogatási rendszer, Erdély hadszíntérré válik, az épületeket katonai célokra foglalják le, a gyűjteményeket általában a hátszágba (Budapestre – Magyar Nemzeti Múzeum, illetve a MKOF –, Dunántúlra) menekítik (Déva, ahol épp mostanra rendezték végre, bár raktárszerűen a gyűjteményt; Gyulafehérvárról a BATTHYÁNY-intézet anyaga és néhány értékesebb tárgy a múzeumból is; a kolozsvári EKE-múzeum 3 ládányi tárgya; az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának egy része, beleértve a dési gyűjtemény válogatott darabjai; marosvásárhelyi ev. református kollégium könyvtára). Déván éppenséggel elásásák a lapidárium értékesebb részét. Nagyenyed és Szászváros anyaga végül marad, de beládázva

az értékesebb része (7 láda).³² Amit már nem volt idő menekíteni: a BATTHYÁNY-intézet korábban Székelyföldre költözött anyaga eltűnik, a székelyudvarhelyi ev. református kollégium 906 hungarikájából sem találnak 13-at, Sepsiszentgyörgyön Al. TZIGARA-SAMURÇAŞ felelős hozzáállása menti meg az anyagot – a román király féltetvére őrséget állít a múzeumok elé, így a veszteség viszonylag jelentéktelen. A Székely Nemzeti Múzeum legértékesebb anyagát végül a román csapatok kiszorítása után szállítják biztonság kedvéért Budapestre.³³

A reformot háború ide vagy oda, eközben is megpróbálják folytatni. 1917-ben GULYÁS Pál felveti a régi könyvanyag kívánatos centralizálását. Amiből mind az 5 egyetemi könyvtárnak van (Erdélyben a kolozsvárinak), azt az egyes vidékek központi intézményeiben lehetne összevonni (pl. Székelyföldről a Székely Nemzeti Múzeumban), az egyházi gyűjteményeket is ajánlatosabb volna a központi egyházi intézményekbe átadni.³⁴ Komoly közművelődési célra másrészt 57 könyvtárat lát alkalmasnak (8 erdélyit), köztük a minket érintőkből a Székely Nemzeti Múzeumét, a marosvásárhelyi közművelődési palotabelit, a désit.³⁵ 1918-ban könyvtárszakképzésről, bibliográfiai intézet és egyetemes repertóriumok szükségességéről cikkezik. Előbb a nagy könyvtárak egyesített jegyzékét volna kívánatos elkészíteni, és ezt bővíteni tovább.³⁶

Az utolsó erdélyi hír az impériumváltás előtt: a marosvásárhelyi TELEKI-könyvtár állami felügyelet alá helyezésére is lépések történtek, jelzi a MKÉ 1918. decemberi száma. Erre már nem került sor.

3. A MKOF felügyelte erdélyi múzeumok és tudományos könyvtárak állami támogatása

Ha a támogatási rendszer kialakulása idején, kezdetben magánkutatók támogatását is nyomon követhetjük,³⁷ a felügyelet alá kerülő gyűjtemények számának növekedésével, magától értetődően, elsősorban utóbbiak támogatását elemezve világíthatjuk át az elosztás területi vonatkozásait.

A történeti Erdély közgyűjteményei, mint láttuk, már indulásból ott szerepelnek a jelentésekben. Kezdeti nagyobb arányuk erősebb helyi, regionális, egyáltalán társadalmi kezdeményezést bizonyít a volt kisebbségi magyar hazaterületén.

Az 1897-es 9 támogatásra érdemesített tudományos gyűjtemény között 3 az erdélyi³⁸ (Déva, Gyulafehérvár, Sepsiszentgyörgy – utóbbi az egyetlen vidéki múzeum, amelynek néprajzi anyaga van³⁹), az 1898-as 28 felügyelet alá kerültből 5 (megjelenik a nyilvántartásban Nagyenyed és a kolozsvári EKE-múzeum) – ezúttal a 28-ból egy csak könyvtár, 4 múzeum és könyvtár, a többi csak múzeum (bár ez nem zárja ki pl., hogy van régikönyv-gyűjteménye).

1898: 28 felügyelt intézményből támogatott 3 erdélyi, ásatásokra: Déva, gyulafehérvári múzeum, Nagyenyed kap segélyt.

1899: 35 felügyeltből támogatott 19, az erdélyiek a 14 400 K keretből 1600 K-t kapnak meg (Gyulafehérvár ásatásra, a kolozsvári EKE-múzeum gyarapításra); további 9-et objektív okokból csak ajánlanak (köztük a Székely Nemzeti Múzeumot is). A négy intézmény között, amelyeknek építkezési beruházása érdekében lobbizik a Főfelügyelőség, kettő erdélyi (kolozsvári EKE-múzeum, Székely Nemzeti Múzeum).⁴⁰

1900: 51 gyűjteményből 6 erdélyi (felügyelet alá fogadták a nagyszebeni szász Erdélyi Kárpát-egyesület néprajzi múzeumát), egyedül Nagyenyed nem kap rendes segélyt; összesen 3800 K az erdélyiek rendes támogatása a 29 400 K keretből.

1901: 54 gyűjteményből 7 erdélyi (a dési múzeum új közöttük, és ezzel pár évre stabilizálódik egy erdélyi helyzet); rendes segélyük 5400 K az 53 800 K keretből (a néprajzi osztályok támogatására esik a hangsúly), viszont rendkívüli támogatást nem kap egyikük sem (hacsak a kolozsvári EKE-nek a párizsi világiállítás bútoraiból juttatottakat nem számítjuk).

1904: bár könyvtáregyesítés nyomán két cím is törődött, már 65 gyűjteményből ugyanaz a 7 erdélyi, viszont Nagyenyeden mostantól a könyvtárra és múzeumi gyűjteményekre egyaránt kiterjed a felügyelet, és a szászvárosi ev.

református kollégium is kéri ezt könyvtárára. 48-an kapnak rendes segélyt, és közülük az 5 erdélyi (Déva, Gyulafehérvár, Nagyenyed, nagyszebeni KE, Székely Nemzeti Múzeum) összesen 4900 K-t kap a 100 000 K keretből, rendkívüli beruházási segély részletét viszont egyedül Gyulafehérvár, 1000 K-t a 68 000 K-ból, tehát ezúttal Erdély messze alultámogatottnak tűnik, és ezen nem változtat MADARÁSZ Gyula Sepsiszentgyörgyön letétbe helyezett 200 kitömött székelyföldi madara.

1905: 69 felügyelt gyűjteményből 7 erdélyi, mert a szász KE törődött ugyan, de helyette megjelent a szamosújvári Örmény múzeum (egyelőre csak OROSZ Endre régészeti kutatásai segélyezettek, mert alapszabályuk sincs még engedélyezve). A nagyenyedi BETHLEN-kollégiumnak a könyvtára, régiség- és néprajzi tára mellett mostantól természettudományi gyűjteménye is felügyelet alatt van. Az erdélyieknek az 56 000 K rendes segélykeretből 6800 jut, de a rendkívüli segélyek 57 000 K-jából csak a gyulafehérváriak 1000 K részlete. (Összesítve viszont így a gyűjtemények erdélyi 7%-a a segélyek 7%-át kapta.)

1906: Az előző évi felállítás, 70 felügyeltből a 7 erdélyi a 60 000 K rendes segélyből 6500 K-t kap, a rendkívüli 95 000-ből 11 000 K-t (a Székely Nemzeti Múzeum építkezési segélyét is folyósítani kezdik, évi 10 000 K-s részletekben). Ezenkívül a gyulafehérvári múzeumnak vásárolnak a még WOSINSKY által megnézett vizaknai magángyűjteményből 300 K-n felül, ugyancsak ők és a sepsiszentgyörgyiek rovarfajta gyűjteményeket kapnak, és Gyulafehérvárra kerül letétbe OROSZ Tordai-hasadéki államilag támogatott magánkutatásának régészeti anyaga. Torda először kér támogatást, egyelőre főgimnáziumában létrehozni muzeális gyűjteményt. Dés, Déva gyűjteményei gyakorlatilag halottak. A MKOF-jelentés a Székely Nemzeti Múzeumot a 15 általános (minden szakosztállyal rendelkező) múzeum, de nem a 4 legnagyobb között nevezi meg (az értékelést a saját épület hiánya indokolhatja, különben a pozsonyi városi múzeum anyagát tekintve jóval kisebb a sepsiszentgyörgyiné, de a fiatal szegedi tárgyainak számát

is inkább a rengeteg természetrajzi preparátum szaporítja látványosan, Szekszárd pedig rendezett viszonyok között, de ugyancsak a székely múzeum súlycsoportja ekkor).

1907: 76 felügyeltből 8 erdélyi (Szászváros kérését elfogadták), 60 000 K rendes segélyből 5900 K-t kapnak, 94 000 K rendkívüli segélyből 11 000 K-t. További támogatás jut szamosújvári római ásatásra (300 K), Gyulafehérvár rovargyűjteményt kap.

1908: 76 felügyeltből 6 erdélyi („Dés”, Gyulafehérvár, Nagyenyed, Sepsiszentgyörgy, Szamosújvár, Szászváros) kap segélyt, 5200 K rendes segélyt a 65 000 K-ból, ugyancsak 11 000 K rendkívüli segély részletet Sepsiszentgyörgy és Gyulafehérvár, további segélyt Gyulafehérvár, 300 K-t ásatásra. Torda egyesületi úton kér államsegélyt a sókamaráház múzeummal alakítására, átengedné erre a célra a telket, épületet – a minisztérium támogatja is az elképzelést.

1909: 77 felügyeltből a 6 előző évi erdélyi a 65 000 K rendes segélyből 5900-at kap, a 125 500 K rendkívüliből viszont 16 000 K-t, mert Sepsiszentgyörgy második építési segélyét is folyósítani kezdik, még az első teljes kifizetése előtt, és Gyulafehérvár is kapja még a maga 1000 K-s részletét. További 526 K segélyt Sepsiszentgyörgy, 200-at „Dés” (a kolozsváriak) kapnak, de könyveket még Déva is. Marosvásárhelynek közművelődési palotát emelni (ez a volt Székely Iparmúzeum gyűjteményét is befogadná többek között, a tervek szerint) megítélik a szükséges összeg ötödét (100 000 K), a többire pedig jóváhagyják az állami garanciájú és részben térítésű bankkölcsönt (évi 25 000 K törlesztésből 15 000 K-t átvállal a VKOM).

1910–1912 MKOF-költségvetését a MKOT jelentéseiből kivonatoljuk, kiegészítve a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* adataival. Marad a 6 korábbi támogatott erdélyi gyűjtemény a 77 felügyeltből. 65 000 K-ból 6000 K, 67 000 K-ból 6300 K, 76 000 K-ból 6900 K rendes segélyt kapnak az erdélyiek, tehát a korábbi, reális arányok szerint. A rendkívüli (beruházási) segély keretéből évi 125 000 K-ból 11 000, 6000, majd 5000 K jut csak, előbb Sepsiszentgyörgynek és Gyulafehérvárnak, majd csak előbbinek,⁴¹ de

1910-ben Sepsiszentgyörgynek megítélik a nagy, 25 000 K-s államsegélyt is, berendezésre, felszerelésre.⁴² A külön segélyek csoportjában előbb 25 000 K-ból csak 1900, de aztán mintegy 31 000 K-ból 5 750, majd 35 500 K-ból 3050 K jut Erdélybe (Gyulafehérvár összesen 5850, Sepsiszentgyörgy 3550 K külön segélyhez jut így a három év alatt, Déva, Szamosújvár és Szászváros kisebb támogatásokhoz). 1912-ben állami felügyelet alá kerül a gyulafehérvári BATTHYÁNY-intézet is, amelynek, mint az korábban felmerült, régiségtárát átkérnék letétbe az egyesületi múzeumba, így alkalmasabb tárolást-megőrzést biztosítva a felszabadult helyen a kódexeknek.

A háború nyilván nem tesz jót a könyvtár- és múzeumügynek sem,⁴³ a MKOF 1914/15-i, 285 800 K költségvetéséből 160 000 K-t utal vissza a kincstárnak, a segélyeket is csak 1915 nyarán utalványozzák. A 25 000 K-ás, Aradnak juttatott nagy segély után fennmaradó keretből rendes segélyt 24 intézményből 3 erdélyi kap (Sepsiszentgyörgy, gyulafehérvári múzeum, marosvásárhelyi ev. református kollégium), 5000 K összértékben a 30 970 K támogatásból; rendkívülit 8 intézményből 2 erdélyi (Sepsiszentgyörgy és Szászváros), 12 000 K-t a 46 000-ból. Az 1916. évi reformmal a Székely Nemzeti Múzeum évi 7000 K segélyével a 4. legtámogatottabb vidéki magyar múzeum lesz, mellette Marosvásárhely (a közművelődési palota) kap 4000 K-t, a kiemelt erdélyi közgyűjtemények tehát az összesen 55 000 K rendes segélynek az ötödét, 11 000 K-t kapják. 1915/16-ban a gyulafehérvári múzeum rendes segélye 1000, Nagyenyedé 2500 K. Déva, a BATTHYÁNY-intézet és Szászváros, akik még alkalmilag segélyezhetőek volnának, ebben az évben nem kapnak támogatást. A 45 támogatott összesen 89 500 K-jából a 4 erdélyi összesen 14 500 K-t kap, Sepsiszentgyörgy és Szászváros összesen 12 000 K rendkívüli segélyét 130 500 K-s keretből nyeri.

1916/17-re Marosvásárhely kapja a nagy, 25 000 K-s segélyt. A többi rendes segélyt az előző évek kapják, ugyanakkora összeget, de ezúttal 41 gyűjtemény 88 200 K-jából. A III. kategóriás Déva is hozzájut 500 K rendes segély-

hez (9-en a kategóriából összesen 6000 K-t kapnak). A 154 500 K 18 intézménynek kiosztott rendkívüli segélyből az előző évi erdélyiek kapják, az előző évi összeget. 1917/18: rendes segélyből 13 I. kategóriás 55 000 K-jából most is 11 000-et, a 28 II. kategóriás 33 200 K-jából 3500-at, a 13 III. kategóriás 8900 K-jából 1100-at kap a két-két erdélyi. Három intézménynek jut még külön segély: a marosvásárhelyi ev. ref. kollégiumnak, 1880 K a 2810-ból. A rendkívüli segélyt 23 intézmény között osztják ki: a négy erdélyi 24 000 K-ban részesül a 150 500 K keretből (a Székely Nemzeti Múzeum 10 000, Gyulafehérvár 8000, a marosvásárhelyi ev. református kollégium 4000, Szászváros 2000 K-ban).

4. Erdélyi problémák és szempontok a vidéki múzeumok és tudományos könyvtárak állami fejlesztésében, 1897–1918

A következőkben röviden jelzett problémák, az első kivételével, nem Erdély-specifikusak (a szász közművelődés-ügynek a nemzetiségi problémákon belül is megvolna a partikularitása, de itt csak a szász múzeumokra utalunk). Az első azért sajátos, mert Kolozsvár, mint 1867-ig a kisebbik magyar haza fővárosa, már említettük, intézményei fejlődésében is kiemelendő a „vidéki problémák” csoportjából. Nem véletlen, hogy ide telepítik a második magyar tudományegyetemet.

Az Erdélyi Múzeum-Egy(esü)let „erdélyi múzeuma” (majd „Erdélyi Nemzeti Múzeum”, tkp. csak táruk), 1872-vel a kolozsvári tudományegyetem használatába kerül, onnan vezetik, finanszírozzák, ennek fejében az egyesület külön állami támogatást kap.⁴⁴ Az EME legnagyobb tára könyvtárból és a tudományegyetem könyvtárából egyesített könyvtár úgy sajtó-kötelességszolgálatos jogú (egy a 14-ről 12-re apadó számú ilyen intézményből), hogy nem csak erdélyi anyagot szolgáltatnak be ide.⁴⁵ A sajtó-kötelességszolgálatos ügyében kipattant konfliktusban is Kolozsvár őrzi meg pozícióját, amikor 1901-ben a budapesti anyagot illetően a budai központi könyvtár próbál előválogatási jogot szerezni.

Az erdélyi nemzetiségi közgyűjtemények ügye,⁴⁶ ha nem is olyan súlyú, mint a betiltott szlovák Matica gyűjteményeinek átvételéé, de 1904-ben nyílt konfliktushoz vezet, a nemzetiségi közművelődési-tudományos intézmények és az állam viszonya meglehetősen ambivalens. A nagyszebeni szász EKE néprajzi múzeumát kifejezetten szász néprajzi gyűjtemény fejlesztése céljából támogatta öt évig a a Főfelügyelőség, de mert az elszámolást az állam nyelvén, magyarul kéri bemutatni, a múzeum inkább bejelenti kilépését a felügyelet alól, így az 1905-től csak részleges, és mindössze a korábban állami segélyből vásárolt tárgyakra nézve marad fenn.⁴⁷ A legnagyobb szász közgyűjtemény, az ugyancsak nagyszebeni Báró BRUCKENTHAL-múzeum 1872-től a nagyszebeni (szász) evangélikus egyház tulajdona, nem is kéri magyar állami felügyelet alá vételét és segélyezését – a (szász) Erdélyi Természettudományi Egyesület múzeuma (1873–1895-ben egyébként előbbi épületében) hasonlóképpen viszonyul a kérdéshez, de még az 1905-ben megnyitott nagyszebeni román múzeum is, amelyet a többekben az EME-vel és az EMKE-vel rokonítható ASTRA egyesület hozott létre.

A valóban közgyűjteménynek tekinthető gyűjtemények létrehívása-intézményesülése is ugyanúgy rögs út Erdélyben, mint általában a vidéki Magyarországon.⁴⁸ Az új vidéki múzeumoknak a helyi kezdeményezők sajnos gyakran csak megalakulásukra fektetnek hangsúlyt, ha pedig állami támogatást kapnak, akkor azontúl a támogatást egyedül az állam kötelességének vélik.⁴⁹ Súlyos gondot okozhat a jogi helyzet tisztázatlan volta: két évvel felügyelet alá kerülése után, 1907-ben a szamosújvári Örmény Múzeum máris válságban van, fenntartó egyesületének tagdíjai reménytelenül összevegyültek SZONGOTT Kristóf közben megszűnt *Armenia* folyóiratának előfizetőivel, a rendezés szünetel, néprajzi gyűjteményük Budapesten van, a munkatársuknak számító OROSZ Endre pedig nem igazán tud bedolgozni Apahidáról. A múzeum nem is válik nyilvánossá, leltára sincs. Marosvásárhelyen az 1874-ben alakult Székely Művelődési és Közgazdasági Egyesület (később rövi-

den Székely Egylet) RÁTH Károly kezdeményezésére és az 1885-ös budapesti országos kiállításon való sikeres részvételtől fellelkesülve már 1886-ban létrehozta a Székelyföldi Iparmúzeumot, és az 1893-ban önálló székházba is költözik, de a fenntartó testület az EMKE megalakulásával válságba kerül, a gyűjtemény hanyóódik.

Sok terv másrészt a kivitelezésig sem jut el, még az állami figyelem segítségével sem. A már említett (és 1913-ban végül közművelődési ház létesítéséhez vezető) tordai kezdeményezések mellett (1906–8) 1910-ben egy beszercei múzeumalapítás gondolata is felmerül: 16. századi műemlék épület megvétele végett határoz el kiszállást a Főfelügyelőség.⁵⁰ 1911-ben brassói székely fafaragászati múzeumot terveznek, a faipariskola vagy inkább egy kultúrház kapcsán, és a MKOT készül a MKOF-hoz fordulni a kolozsvári volt jogakadémia (könyvtára) és a csíksomlyói ferences könyvtár állami felügyelet alá helyezése végett.

Az állami támogatás mindenesetre fontos, és egyre fontosabb. A segélyekért megindul a vetélkedés. Az elosztás a központban is szül ellentéteket: 1911. október 14-én Kassa „túltámogatását” vitatja a MKOF.⁵¹ A vidék sajátos játékteret biztosít a legkülönbözőbb becsvágyaknak. Erdély félreesik,⁵² főleg kezdetben kevés a felügyelői kiszállás ide: 1899-ben az öt felügyelői útból egy érint erdélyi célpontot, és KRENNER József is csak a nagyszebeni KE-múzeumban kíván tájékozódni, amely épp most kérte magát felügyelet alá helyezni. Így persze a tájékozatlanság is nagyobb, ez is magyarázza személyi ügyességen, konjunktúrára kívül az erdélyi intézmények egymáshoz viszonyított olykor furcsa támogatottságát. 1900-ban SCHÖNHERR a kolozsvári EKE-múzeumban jár, RÉTHY Déván és Désen (itt a régiségtárat is rendezi). 1901-ben végre komolyan veszik az erdélyi gyűjtemények kérdését: WOSINSKY, JANKÓ, SCHÖNHERR, SEEMAYER mindenhová eljutnak (Dés kiemelt célpontja utóbbi háromnak, nagy erőfeszítések történnek különösen az itteni néprajzi gyűjtemény érdekében). A Főfelügyelőség érdeklődését illetően érdemes felfigyelni azért arra is, mekkora levelezést folytatnak erdélyi

címekre, a *Magyar Minerva* szervezését leszámítva akár. Később pedig akár erdélyi konjunktúráról beszélhetünk: 1907-től a kolozsvári PÓSTA Béla MIHALIK Józseffel kettesben látja el a régészeti felügyeletet. Kolozsvár komoly régészeti központtá nővi ki magát (párhuzamosan LÁSZLÓ Ferenc Sepsiszentgyörgyön indítja el a nemzetközi ismertség útján régészeti kutatásaival a Székely Nemzeti Múzeumot).

A viszonyok lassan letisztulnak. WOSINSKY említett útja után nehéz volna a valóságot továbbra is szövirágokkal pótolni.⁵³ Ám nem egy intézmény legjobb szándékkal sem igazán működésképes, ez olykor azokra is érvényes, akik valóban tudnak felmutatni tudományos értékű munkát. 1898-as segélyét az apulumi ásatásra Gyulafehérvár nem számolja el időben, Dévának pedig azt javasolják a felügyelők, hogy ne csak Várhelyen ásson. Nagyenyed ásatási jelentése is késik. 1899-ben évi jelentést 10 erdélyi felügyeltől 2 tesz, Déva és Sepsiszentgyörgy, adatot is egy szolgáltatót a 22 erdélyiből, Nagyenyed.⁵⁴ 1901-ben, visszamenően, Nagyenyed még mindig csak az 1898. évvel számolt el négyévi, összesen 1200 K támogatásából, és a régészeti szakfelügyelő kell, hogy kérje, nyissák meg a nagyközönségnek a régiségtárat (legalább) a *rendes* nyitási napokon. A szász Erdélyi Kárpát-Egyesület viszont, bár szász néprajzi anyag vásárlására kap 1900–1901-ben évi 1000 K-t, abból iparművészeti gyűjteményét gyarapítja.⁵⁵

1904-ben Déva kapcsán merülnek fel elszámolási problémák. A gyűjteményeket teljesen rendezetlenül, feldolgozatlanul veszi át egy új vezetőség fennállásuk 25 éves évfordulóján, törzskönyvek, leltárok nélkül (1908-ban, ismerős okból, azért nem kapnak majd segélyt, mert előző két évi támogatásukkal nem tudnak elszámolni). Ugyancsak 1904-ben, amikor pedig még határozottabbá válik az új néprajzi múzeumok létesítésének konjunktúrája (a MKOT támogatja ennek gondolatát, és pl. Erdélyben is most rakja le Nagyenyeden SZILÁDY Zoltán a néprajzi gyűjtemény alapjait), mind a kolozsvári EKE, mind Dés kimarad a segélyezett közt. Désen tudniillik főispáncsere miatt meghal a múzeumügy, a társulat könyvtárát a helyi főgimnáziumba

mentik, a múzeumi gyűjtemény Kolozsvárra kerül, ezentúl az Erdélyi Múzeum-Egy(esü)let szakembereinek az érdekeltsége (rendszeres mellékes jövedelmet jelent számukra a „dési múzeumi” munka). Az EKE-múzeum körül is az az egyik gond, hogy az EME-nek ugyancsak van a régiségtárában (tehát a tudományegyetemen) néprajzi gyűjteménye – a kolozsvári belső rivalizálás (nemkülönböztetve az erdélyi hegemonia öntudata) nem mindig használ az erdélyi múzeumügynek. Tény, hogy az EKE ekkor, a Mátyás-szobor leleplezésével egyidőben mégis megnyitja múzeumát, és az is tény, hogy ambíciói erdélyi néprajzi múzeum-ambíciók, a Kolozs megyei Mezőség mellett – a székelyföldi Csíkban kíván kutatni. Ám az is tény, hogy épületét ugyan biztosította, de a nagy ambíciójú EKE-múzeum háromévi gyarapodása 1909–10-ben csak 60 db. néprajzi tárgy, pár könyv, térkép, fénykép.

A lobbik. Nincsenek mindig tekintettel a valóságra. 1899 után a kolozsvári EKE-múzeum évekig évi 1000 K-t kapott, JANKÓ gyűjtött nekik tervszerűen, könyvtáralapításukat is támogatta a Főfelügyelőség.⁵⁶ Az eredmények, mint előbb jeleztük a történet folytatását, sajnos, nem igazán igazolták a nagy előtérbe helyezést.

Az EME, bár nem is tartozik felügyelet alá, pusztán a gyűjteményei tudományegyetemi használata révén, fontosságára való tekintettel évi 100 000 K-t javasoltat magának a Főfelügyelőséggel (igaz, végül nem kapja meg). Nagyon fontosak lehetnek a személyi lobbik: PÓSTA Béla (és valószínűleg ROSKA Márton), de akár CSERNI mozgásteret már kifejezetten pozitív példa. 1908-ban Kolozsváron szervezheti PÓSTA az első nem-budapesti (régészeti) szaktanfolyamot: a 26 segélyezett résztvevő szakemberről 10 erdélyi (6 kolozsvári). 1911-ben újra az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtára szervezi a MKOF azévi tanfolyamát (római kori régészet tárgyban), a résztvevő 8 múzeumi tisztviselőből 2, a nem múzeumi 16-ból 5 erdélyi (utóbbiból 4 kolozsvári). Az erdélyi lobbik különben gyengébbnek tűnik, különösen az első években, kiemelten csak ritkán támogatják, a nagy beruházásokért később is inkább Kassa, Szekszárd, Szeged, Arad stb. versenyeznek.⁵⁷ Előrehaladva

az időben a nagyvárosok lobbija lesz mind erősebb, a törvényhatóság mögött ezúttal anyagi eszközök, hatalom van: Szeged, Arad előretörését ez magyarázza, így kerül előtérbe Marosvásárhely is nagy polgármestere BERNÁDY György idején, de tulajdonképpen a sepsiszentgyörgyi múzeumépítésben is nagy szerepet játszik, és nem véletlenül éppen a városka legdinamikusabb fejlődési periódusában, ifj. GÖDRI Ferenc polgármester, mellesleg helytörténész és a múzeumi igazgató-választmány elnöke.

Összegezve: a magyarországi vidéki múzeumok és tudományos könyvtárak állami támogatásáról 1897–1918 között azt mondhatjuk, hogy a kezdeti tapogatózás után, az intézmények általi megfelelő területi fedés biztosításával mind kiegyensúlyozottabbnak, átgondoltabbnak nevezhető. Az erdélyi gyűjteményeknek jutó támogatás általában reális arányú (megfelel az erdélyi lakosság arányának a magyarországi lakosságon belül). A liberális nemzetállam reflexeiből és viszonyaiból adódóan a nemzetiségi intézmények inkább nem kérnek a magyar állami támogatásból, az pedig nem siet rájuk erőltetni. A támogatások elosztásának területi kiegyensúlyozottságán túl, Erdély annyiban hátrányos helyzetű (mert ez azért érzékelhető), hogy a fővárostól való nagyobb távolsága, a nagyvárosok hiánya (és akár az ebből következő, szakemberekben tapasztalható nagyobb hiány – azok a központok felé húzódnak) nehezíti a támogatásért folytatható lobbikat. Végül is azonban, minden lobbik mellett és ellenében, a szakmai erőviszonyok, a végzett munka, az azt elősegítő kedvező társadalmi légkör az, ami előbbutóbb többé vagy kevésbé, de érvényesül egy hosszabb távon.

Köszönetnyilvánítás:

A dolgozat megírására dr. SZÓGI László megjelölte munkafeladatként került sor. Témafelvetését, támogatását ezúton is köszönöm.

Irodalom

1. BOÉR Hunor, BIRÓ Rózsa (2002): **A Székely Nemzeti Múzeum kezdetei, 1875–1881.** In: **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára 1.** (*Acta (Siculica)* 2001/1), Sepsiszentgyörgy, 2002, 7–58.
2. CSAKI Árpád (2002): **A Székely Nemzeti Levéltár tervezete, 1915–1938.** In: **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára 1.** (*Acta (Siculica)* – 2000/2), Sepsiszentgyörgy, 2002, 5–20.
3. DEGRÉ Alajos (1964): **A magyarországi vármegyei levéltárak története.** *Levéltári Szemle*, 1964, Bp.
4. FÖGLEIN Antal (1935): **A vármegyei levéltárak Mária Terézia korában.** *Levéltári Közlemények*, 1935 (XIII), Bp.
5. GULYÁS Pál (1917): **Könyvtári problémák.** Első közlemény. MKÉ, XI, 1917, 120–141.
6. GULYÁS Pál (1918): **Könyvtári problémák.** 2. r. MKÉ, XII, 1918, 9–36.
7. HERMANN Gusztáv Mihály (2000): **Údvarhelyszék levéltára (történeti vázlat).** In: **Areopolisz 2000.** Székelyudvarhely, 2000.
8. HÓMAN Bálint (1927): **Múzeumok, könyvtárak, levéltárak** [a **Levéltárak** részt SZEKFŰ Gyula írta]. Kiny. a MAGYARY Zoltán (szerk.): **A magyar tudománypolitika alapvetése.** Bp., 1927 kötetből.
9. JAKÓ Zsigmond (1942): **Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának múltja és feladatai.** *Erdélyi Tudományos Füzetek* 133, Kolozsvár, 1942.
10. KELEMEN Lajos (1909): **Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története.** In: **Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félévszázados ünnepére 1859–1909.** Kolozsvár, 1909, 5–79.
11. KÓHEGYI Mihály – SZABÓ Géza (1996): **WOSINSKY Mór szakfelügyelői tevékenysége és a századforduló vidéki múzeumai.** In: **A WOSINSKY Mór (BÉRI BALOGH Ádám) Múzeum Évkönyve,** XIX, 1996.
12. KRISTÓF György (1942): **Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig.** *Erdélyi Tudományos Füzetek* 135. Kolozsvár, 1942.
13. MKÉ = *Múzeumi és Könyvtári Értesítő.* A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének és Országos Tanácsának hivatalos közlönye, Bp.
14. MKOF-jelentés, 1899 = FRAKNÓI Vilmos: **Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1899. évi működéséről,** h. n. [Róma], é. n. [1900].
15. MKOF-jelentés, 1900 = FRAKNÓI Vilmos, SZALAY Imre, SCHÖNHERR Gyula: **Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1900. évi működéséről,** h. n. [Róma–Budapest], é. n. [1901].
16. MKOF-jelentés, 1901 = FRAKNÓI Vilmos, SZALAY Imre, SCHÖNHERR Gyula: **Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1901. évi működéséről.** Athenaeum, Bp., é. n. [1902].
17. MKOF-jelentés, 1904 = **Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1904. évi működéséről.** Athenaeum, Bp., 1905
18. MKOF-jelentés, 1905 = SCHÖNHERR Gyula (szerk.): **Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1905. évi működéséről.** Athenaeum, Bp., 1906.
19. MKOF-jelentés, 1906 = MIHALIK József (szerk.): **Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1906. évi működéséről.** Stephaneum, Bp., 1907.
20. MKOF-jelentés, 1907 = MIHALIK József (szerk.): **Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1907. évi működéséről.** Stephaneum, Bp., 1908.
21. MKOT-jelentés, 1910 = **A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának IX. Jelentése 1910. évi működéséről.** (Szerk. MIHALIK József.) Athenaeum, Bp., 1911
22. PAIS Ágnes (2002): **Adatok NAGY Géza sepsiszentgyörgyi éveire.** In: **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára 1.** (*Acta (Siculica)* – 2001/1), Sepsiszentgyörgy, 2002, 59–84.
23. SZABÓ Dénes (1909): **Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a kolozsvári tudomány-egyetem.** In: **Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félévszázados ünnepére 1859–1909.** Kolozsvár, 1909, 95–99.
24. TRÓCSÁNYI Zsolt (1973): **Erdélyi kormányhatósági levéltárak.** Akadémiai Kiadó, Bp., 1973.

Jegyzet

1. L. JAKÓ, 1942, 4–10; CSAKI, 2002.
2. A megállapítás nem vonatkozik a szász levéltárügyre, de az erdélyi szász tudományosság különutas fejlődésének elemzése nagyobb munkát igényelne. A nemzetiségi probléma jelenlétére a közgyűjtemény-ügyben természetesen kitérünk majd.
3. HÓMAN–SZEKFŰ, 1927, 18.
4. L. TRÓCSÁNYI, 1973, 5–7.
5. HERMANN, 2000, 88–89. (Hivatkozások: FÖGLEIN, 1936, 162–163; DEGRÉ, 1964, 102–103)
6. Vö. CSAKI, 2002.
7. **Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve.** I–V. MKOF (majd MKOF és MKOT), Athenaeum, Bp., 1900–1915; KRISTÓF, 1942; a szegedi *AETAS* 1993/3. száma; stb.
8. Az egyesület 1904-es megszűnése után Kolozsváron, az EME érem- és régiséggyűjteményében.
9. HÓMAN–SZEKFŰ, 1927, 1.
10. BOÉR–BIRÓ, 2002, 8, 11–13; PAIS, 2002, 60–65.
11. MKOF-jelentés, 1901, 4.
12. Vö. a Székely Nemzeti Múzeum születése körüli beavatkozás a hatalmi harcokban. PULSZKY Ferenc lobbizási lehetősége a háromszéki főispán ellenében (BOÉR–BIRÓ, 2002, 20–24, 37–39).
13. MKOF-jelentés, 1901, 5.
14. Főlöttes hatóságok a vallás- és közoktatásügyi minisztérium, amely lényegében a Főfelügyelőség révén gyakorolja a törvényhatósági, községi, felekezeti, valamint egyesületi múzeumok és könyvtárak felett a felügyeletet, a 79.458/1897. sz. VKO-rendelet értelmében. A Főfelügyelőség csak az 1929. évi XI. t.c. révén szűnik meg, egy 1922-es javaslat nyomán, ekkor a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója egyben a közgyűjtemények országos főfelügyelője lesz. (KÓHEGYI–SZABÓ, 1996, 9.)
15. Az első jegyzéket 1898. évi 336. szám alatt terjesztik fel. Ugyanekkor tisztázódik, hogy a népkönyvtárak nem felelhetnek meg a tudományos

gyűjtemények számára előírtaknak, így törlik őket utólag a listáról. MKOF-jelentés, 1899.

16. MKOF-jelentés, 1901, 4–5.

17. A hatodik kötet csak a harmincas évek elején következik majd, és nyilván csak a trianoni Magyarország területére vonatkozik. Az utolsó, még főhatalomváltás előtti kiegészítéseket, a ferences könyvtárakról, köztük 7 erdélyiről, I. **Adalékok a Magyar Minerva V. kötetéhez**, MKÉ, XII, 1918, 47–51.

18. A kezdet nem is olyan könnyű, az első kötethez 1899-ben alig 916 gyűjtemény ad adatokat a megkeresett 1695-ből! 61 múzeum és 696 könyvtár ismertetése szerepelhet végül a kötetben, a múzeumok/könyvtárak egymáshoz viszonyított, aránytalan jelenlétén is jelzik, hogy javítani próbálnak.

19. MKOF-jelentés, 1904, 16.

20. FERENCZI könyvtártani, BÁTKY néprajzi, BELLA ősrégészeti, SZALAY építkezési-berendezési kézikönyvei.

21. MKOF-jelentés, 1904, 50.

22. MKOF-jelentés, 1907, Függelék.

23. Kassa város fenntartja a gyűjtemények tulajdonját, ennek fejében évi dotációt biztosít, de az épületet pl. átadja állami tulajdonba, és a személyzet állami alkalmazott lesz. Párhuzamosan folyamatban van a szemei DARNAY-múzeum államosítása. L. MKOF-jelentés, 1909, ill. **Magyar Minerva**, 5. k.

24. GULYÁS, 1918, 22.

25. Vö. JÓZSEF Álmos: **Levelek és egyéb frott emlékek az első világháborúból**, *Acta (Siculica)* 2000/1, 297–314.

26. A VKOM 1915. jún. 15-i 11.971 sz. rendelete kapcsán, MIHALIK József: **Reformok** I. (MKÉ, IX, 1915, 151–165); II. (MKÉ, X, 1916, 1–9).

27. MKÉ, X, 1916, 1.

28. Pozitív példaként Pozsony nevezi meg, ahol már 1913-ban átadta a város a saját közkönyvtárát az alakuló egyetem könyvtárának, ide volna indokolt bevinni a jelenleg félreeső alsókubinyi CSAPLOVICS-könyvtár is.

29. MKÉ, X, 1916, 5.

30. A többitől 1918 után csak Debrecen, Pécs, Szombathely, Szeged marad magyar – Kassa, Pozsony, Arad, Temesvár az utóállamokba kerülnek.

31. Végül 32 gyűjteményt sorolnak a II. kategóriába, 15-öt a III.-ba, 32-t a IV.-be – mindenikbe az említett erdélyiek is. (MKÉ, X, 61–66.)

32. Háborús előkészületek korábban is történtek: a marosvásárhelyi TELEKI-lelvétárat pl. már 1914 őszén befalazták, így az ottani kutatás is lehetetlenné vált, írja PÁLMAJ József utolsó Sepsiszentgyörgyre küldött levelében.

33. A MKÉ-ből adathozhatóan elpusztulni csak a Brassó melletti Türkös (ma Szecele része) népkönyvtára pusztul el a román betöréskor, illetve a kőhalmi Szent Ferenc-rendi zárda könyvei; a szentbertaláni templomból visznek el kezyszereket, illetve Brassó város levéltárából emelnek ki román szempontból is érdekes levéltári állagokat – utóbbiakat még a román katonai vereség előtt Moszkvába mentik, nem is kerülnek vissza sohasem.

34. A RÁDAY-könyvtár nem adott adatokat, a TELEKI-könyvtárat nem mérték fél, a felmért 43 állami felügyelet alatti intézményből 8 erdélyi (Déva, gyulafehérvári BAITHYÁNY-intézet, marosvásárhelyi ev. református kollégiumi könyvtár, Nagyenyed, Székely Nemzeti Múzeum, Szamosújvár, Szászváros, székelyudvarhelyi ev. református kollégiumi könyvtár), ami mintegy 1007 RMK-tételt, 639 ősnymotatványt, 2110 kézirato jelent az országos 3358-, 935-, 19 747-ből. (MKÉ, XI, 1917, 121.)

35. GULYÁS elképzelése vitát kelt, vö. FARKAS József: **A könyvtári problémáról** (MKÉ, XII, 1918, 183–191). FARKAS inkább MIHALIK korábbi felvetését támogatja, erdélyi nagy könyvtári központoknak pedig inkább Kolozsvár–Marosvásárhely–Brassó hármását látán.

36. 20 nagy könyvtárral számol, a legnagyobb erdélyiek az ezúttal beleszámított kolozsvári tudományegyetem (illetve FJTE–ENM-é) (120 000 + 135 310), valamint a nagyszabású szász Báró BRUCKENTHAL-

múzeumé (118 697), ezek állománya tehát együtt a mintegy 2 590 000 szóbanforgó kötet 14%-át jelenti. (GULYÁS, 1918, 22.)

37. 1899–1900: 5-ből 2 magánkutató Erdélyben kutat, még egy erdélyi az Alföldön; 1901: 9-ből az eddigi 3 erdélyi, még ketten bekutatnak Erdélybe is természetrajzosok, 4600 K-ból 2600 K jut erdélyi kutatásra, tehát keresett kutatóterület, előbbieket mellett ráadásul JANKÓ is kutat itt néprajzi témában 300 K költséggel.

38. A többi: Aranyosmarót, Szeged (könyvtár és múzeum), Kassa, Poprád, Nagyvárad. L. MKOF-jelentés, 1901, 5–6. **Vidéki néprajzi múzeumok**, *Néprajzi Értesítő*, 1902, 84.

39. **Vidéki néprajzi múzeumok**, *Néprajzi Értesítő*, 1902, 84.

40. MKOF-jelentés, 1899, az 1897–98-as adatok is.

41. A MKOT-jelentés azért ármalható. A MKÉ-ben az 1911-es segély tételeit másként fogalmazva: 64 támogatottból kapott 6 erdélyi rendes segélyt; a 125 500 K rendkívüli segélyből tkp. 91 500 K-t osztottak ki, ebből a 6000 K Erdélyé.

42. MKÉ, IV, 1910, 252.

43. A háborús évek adatait a MKÉ-ben közzétett adatokból kivonatoljuk. 44. Futó egybevetésként, bár az EME költségvetése kis erdélyi akadémia-ként sokkal összetettebb, és a táakra jut a kisebb hányada: az egyesület állami dotációja 1905-től 15 000 K, amelyhez még hozzájárul 5 000 K külön segély a PÓSTA Béla vezette érem- és régiségátnak, 1908-ban 28 000 K, amely mellett az érem- és régiségátnak külön segélye 10 000 K, műkincsvásárlásra. (KELEMEN, 1909, 75.) Az egyesület múzeumát különben már 1867-ben felmerült, hogy Erdélyi Országos Múzeumként kellene államsegéllyel támogatni, de az országgyűlést elnapolták, 1870-ben a kultuszminiszter pedig már el is különítette a 10 000 Ft éves segélyt, de a pénzügyi bizottság törölte. (Uo. 46–47.)

45. 1917-ben számuk 12, ekkor Kolozsvárra kerül az eredetileg Selmecbányának beszolgáltatott anyag is. (GULYÁS, 1917, 126.)

46. Számárányukat, történetüket illetően hasznos adat a KRISTÓF György: Erdélyben 1789-ig, a gyulafehérvári BAITHYANeum és a marosvásárhelyi TELEKI-könyvtár alapítása előtt 26 tudományos értékű gyűjteményről és könyvtárról tud, ezek közül 18 magyar, 6 szász, egy-egy román, illetve örmény. (KRISTÓF, 1942, 5.)

47. MKOF-jelentés, 1904, 49.

48. Vö. pl. MKOF-jelentésből: 1901-ben a pozsonyi TOLDY-kör könyvtárát nem kívánják tovább felügyelni, kiderült, hogy sem szorosabb értelemben vett tudományok, sem nyilvánosnak nem tekinthető.

49. MIHALIK József: **Reformok** II. MKÉ, X, 1916, 1–2.

50. MKÉ, IV, 1910, 253.

51. MKÉ, V, 1911, 306. Vö. közművelődési párhuzamnak a MKOT-ban folyó vitát 1910-ben az új népkönyvtárak területi megosztását illető aránytalanságról. (A Tanács igénylés alapján osztotta, a nemzetiségi vidékről pedig nem volt igény. MKÉ, IV, 1910, 255.)

52. A MKOF-szaktanfolyamok résztvevői is ezt látszanak bizonyítani, az erdélyi jelenlét inkább csak az első lelkesedés idején számottevő (az 1899-es első szaktanfolyamon a 12 segélyezetten résztvevő vidéki meghívottból 4 erdélyi, a második, 1900. évin 12 résztvevő gyűjteményből 2, az 1901-es természetrajzin senki), és majd a Kolozsváron, PÓSTA Béla által szervezettek esetében.

53. A dévai múzeumot pl. hosszas keresés után találja meg, egy rozoga melléképületben, amelyhez egy lakatlan iskolaszolgái lakáson és az internátus járvány-elkülönítő szobáján át jutott, ott rendezetlen halomban áll az anyag, a két szekrény könyvhöz sincs lajstrom, stb. (KÖHEGYI-SZABÓ, 1996, 15.)

54. MKOF-jelentés, 1899, az 1897–98-as adatok is.

55. MKOF-jelentés, 1901, 31.

56. MKOF-jelentés, 1901, 29.

57. A kolozsvári egyetemi—erdélyi múzeumi gyűjtemények kivételek, nyilván, helyzetük a Magyar Nemzeti Múzeum és a tudományegyetemek (egy ideig tehát csak a budapesti) helyzetével egybevetve elemézhető.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézetekbelieket, kötet szerkesztési szempontok indokolták. Szerk. megj.)

**Sprijin și subvenție centrală
a muzeelor și bibliotecilor
științifice din Transilvania,
1897–1918**

(Rezumat)

În urma unei prezentări generale a evoluției cauzei colecțiilor publice din Ungaria pe timpul Monarhiei Austro–Ungare, lucrarea prezintă subvenția centrală și sprijinul acordat de stat muzeelor și bibliotecilor științifice din Transilvania. Dezvoltarea acestor instituții și problemele întâlnite permit tragerea unor concluzii generale privind dezvoltarea instituțiilor de acest gen din Ungaria epocii.

**The Central Aid and Subsidy
of the Transylvanian Museums
and Scientific Libraries,
1897–1918**

(Abstract)

The paper surveys the general evolution of central aid and subsidy of the rural museums and scientific libraries in Hungary during Austro–Hungarian Monarchy giving Transylvanian examples. The progress of these institutions and their problems make it possible to draw some general conclusions regarding the evolution of such institutions of contemporary Hungary.

